

LOŠA TRANSKRIPCija I NA KRIVOME MJESTU

Dalibor Brozović

Četvrto izdanje Anić-Silićeva pravopisa (Vladimir Anić, Josip Silić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb, Novi Liber / Školska knjiga, 2001., dalje PHJ) u mnogome nastavlja tradiciju prethodnih triju izdanja (*Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber / Školska knjiga, 1986., ²1987., Školska knjiga, ³1990.), ali u mnogome nudi i nova rješenja. O tome pravopisu bit će još mnogo govora, prikazivači će obrađivati ili djelo kao cjelinu, ili će se pozabaviti samo kojim dijelom, ili će pak govoriti samo s kakva posebnog stanovišta. I ja ću se posvetiti samo jednoj temi. To su glave XL.–XLIV. te knjige (str. 178.–215.),¹ u kojima se govori o transkripciji i transliteraciji stranih vlastitih imena, o stranim imenima ljudi, o stranim imenima naseljenih mjesta, o pridjevima i imenima stanovnikâ napravljenima od stranih imena naseljenih mjesta i o imenima kontinenata, država, zemalja, otoka, poluotoka i drugim zemljopisnim imenima. Zanimaju nas dva pitanja: trebaju li takve teme biti obrađivane u pravopisnim izdanjima, i drugo, ako su već našle mjesta u PHJ, kako su tamo obrađene.

Transkripcija o kojoj je u PHJ riječ nije jedna od takozvanih fonetskih transkripcija koje daju u fonetskom smislu točan izgovor ili u nekom jeziku, ili u skupini jezika, ili u jezicima uopće. Poznate su razne više ili manje detaljne fonetske transkripcije, važne osobito u jezicima sa složenim glasovnim sastavom (engleski, francuski, ruski i sl.). Zajednicu srodnih jezika predstavlja primjerice fonetska transkripcija Općeslavenskoga lingvističkog atlasa (OLA), zajednicu zemljopisno povezanih jezika fonetska transkripcija Atlasa europskih jezika (ALE). Sve jezike svijeta predstavlja fonetska transkripcija Međunarodne fonetske asocijacije (International Phonetic Association – IPA), a slična je i transkripcija u *Hrvatskoj enciklopediji* (HE, II. svezak, Zagreb, 2000., str. X.–XII.). To znači da u PHJ čitatelji ne će naći točnoga izgovora stranih vlastitih imena, nego samo približan izgovor hrvatskim fonemima, onaj kojim se služimo kada govorimo hrvatski (za fonetske finese izvornih izgovora u 30 jezika, koliko ih obrađuje PHJ, trebala bi posebna knjiga, koja više uopće ne bi bila kroatističkim priručnikom). To znači da u PHJ nema podataka primjerice o tome kako se izvorno izgovaraju glasovi pisani albanski *dh*, *th*, engleski *th*, koji se u HE bilježe znacima δ i ϑ , nego će tamo biti podatak da pri hrvatskom izgovaranju albanskih i engleskih imena dolaze za dvoslove *dh*, *th* suglasnici *d* i *t*. U toj se transkripciji pojavljuju dakle samo hrvatski fonemi, no

1 U daljnjem tekstu brojke u zagradama označuju stranice.

ipak s jednom iznimkom: tuđi glas *dz* (u mnogim fonetskim transkripcijama znak ζ) ponaša se kao da je hrvatski fonem i u PHJ se taj tuđi glas piše dvo-slovom *dz* za izgovornu transkripciju, naravno, bez obzira kako je pisan u izvornim jezicima (usporedi albanski, makedonski). Za latiničke jezike u kojima postoji fonem $/\zeta/$ ² i piše se *dz*, problem se i ne postavlja (poljski, slovački).

U PHJ obrađuje se prema tome samo hrvatski *izgovor* stranih vlastitih imena, ali ta formulacija vrijedi zapravo samo za imena iz jezika koji se služe latinicom. Za vlastita imena iz jezika koji se služe kojim drugim pismom (ćirilskim, grčkim, arapskim, japanskim), prije nego što se donese hrvatska izgovorna transkripcija, provodi se transliteracija u latiničko pismo. Transliteracija se u široj javnosti često miješa s transkripcijom. No dok se transkripcija uvijek odnosi na izgovor, bez obzira na razinu adekvatnosti samoga izgovora, transliteracija se, bar u načelu, ne obazire na izgovor – ona je proces automatskoga prebacivanja iz pisma u pismo, slovo po slovo. Pri transliteraciji drugoga pisma u latinicu uvode se u samoj latinici novi znakovi, obično preobražavanjem pojedinih latiničkih slova. U PHJ donosi se za svaki nelatinički jezik latinička transliteracija po izboru samih autora.

Autori PHJ uglavnom dobro razlikuju transkripciju od transliteracija, ali u PHJ nalazimo mnoge propuste u praktičnom izvođenju i transkripcije i transliteracije. Već je sama transliteracija nejasno predstavljena: “uveden je samo jedan način transliteriranja, i to onaj koji najviše odgovara i međunarodnom načinu transliteriranja i načinu transliteriranja jezika podvrgnutog transliteraciji.” (178.–9.). To zapravo znači da je za svaki pojedini jezik izrađena transliteracija koja predstavlja kompromis između transliteracije uobičajene pri navođenju (ili učenju) toga jezika i raznih međunarodnih transliteracija namijenjenih za pojedina pisma bez obzira na sve moguće konkretne jezike što se njime služe. Pojedinačne kritičke primjedbe navest će se uz obradu određenoga jezika, a sada bih se zadržao samo na situaciji s kineskim pismom.

To je ideografsko pismo. U Kini je sve do nedavna funkcioniralo nekoliko izgovornih jezičnih standarda (donekle služe i danas), koji su međusobno ponekad i posve nerazumljivi i moguća je samo pismena komunikacija, jer je ideografsko pismo (koje uglavnom označuje pojmove, ne glasove), zajedničko za sve Kineze (o značajkama toga pisma ovdje se ne može govoriti). Sadanja vlast u Kini želi uvesti latinicu, što je nemoguće dok svi Kinezi ne bi prihvatili isti kineski izgovorni standardni jezik. Odluka je pala na pekinški jezik (u Europi bi često rekli dijalekt, što je naprosto smiješno), kojim je govorilo manje od polovice svih Kineza, ali neusporedivo više od bilo kojega drugoga.

2 U daljnjem se tekstu fonemi donose u uobičajenim kosim zagradama, a glasovi (fonovi, to jest alofoni pojedinih fonema) donose se u uglatima.

Latiničko pisanje pekinškog (“mandarinskog”) jezika zove se *pinjin* i ne predstavlja latiničku transliteraciju općekineskog ideografskog pisma (što bi bilo kategorijski nemoguće), nego literizaciju pekinškoga jezika s pomoću latinice. Iz te se literizacije izvodi onda u PHJ hrvatska izgovorna transkripcija (179., 187.). To znači, realno uzevši, da se latinički pisana kineska vlastita imena ne ponašaju kao ona u latiničkim transliteracijama s drugih već navedenih pisama, nego bi ih u načelu trebalo tretirati kao imena iz latiničkih jezika (*pinjin* ima u Kini službeni karakter), to jest ne pisati ih u tisku u hrvatskoj izgovornoj transkripciji. No s druge strane, u praksi se još uvijek po navici ponajviše pišu transkripcije.

Tu smo sada došli do jednoga od bitnih pitanja: koje probleme treba obrađivati u pravopisu? Odgovor je u načelu lagan: pravopis (orto-grafija = pravo-pis) propisuje kako treba pisati, sredstvima postojeće grafije (slovopisa), ono što na izgovornoj razini propisuje glasovna, gramatička i rječnička norma. Kako je hrvatski slovopis gotovo posve fonemičan, našem fonološkom pravopisu zapravo preostaju samo pojedinačna odstupanja od općega fonološkog načela (slučajevi neasimiliranja *d* i sl.), pisanje velikih i malih slova, rastavljeni i sastavljeni pisanje, rastavljanje riječi na koncu retka, upotreba pravopisnih i rečeničnih znakova, kratice i skraćenice i sl. No po tradiciji se u našim pravopisima, pa tako i u PHJ, obrađuju i pitanja same glasovne norme (*ije-je*, /č, ž/–/ć, ž/, suglasnik ispred *rje* bez morfemske granice, promjene /k, g, h/ > /c, z, s/ > /č, ž, š/, ponašanje suglasničkih skupina, odnos /l/–/o/, i sl.). Neka od tih pitanja zadiru, osim u glasovnu normu, i u gramatičku pa i leksičku, a prije svega u ortoepsku (pravogovornu) normu.

Kako u tom pogledu stoje stvari s transliteracijom i transkripcijom vlastitih imena? Transliteracija uopće nije kroatistička tema – ona pripada prije svega bibliografskoj i sličnoj problematici, to je jasno. A što se tiče transkripcije, stvari su očito složenije. Radi li se o latiničkim jezicima, čija mi imena pišemo po izvornim pravopisima (tako bi trebalo i s *pinjinom*), hrvatska izgovorna transkripcija odnosi se samo na pravogovor i prema tome, u načelu, ne bi je trebalo biti u pravopisu. Ako je pak riječ o jezicima pisanima drugim pismima, pravogovorna strana problema ostaje ista, ali sada je već riječ i o pisanju – mi ruska, grčka, arapska i japanska imena pišemo u skladu s hrvatskom izgovornom transkripcijom (transliteracija je rezervirana samo za neke posebne svrhe). To znači da je transkripcija s nelatiničkih jezika ujedno i pravopisno pitanje.

Nema sumnje da je kroatistici nužno potreban ortoepski priručnik – to je jedna od najhitnijih potreba. No sada se postavlja pitanje kako u budućnosti postupati s transkripcijskom problematikom, to jest, unositi ju u pravopisne ili u pravogovorne priručnike. Mislim da bi pravogovor morao imati prednost, jer je pravopisna strana važna samo za nelatiničke jezike, a pravogovorna za sve strane jezike. To za budućnost, a sada pogledajmo koje je jezike obuhvatio PHJ.

PHJ obrađuje trideset jezika poredanih po abecednome redu. Razvrstamo li ih u skupine, bit će to (s latinskim) 6 romanskih jezika (francuski, latinski, portugalski, rumunjski, španjolski, talijanski), 6 germanskih (danski, engleski, nizozemski, norveški, njemački, švedski), 7 slavenskih (bugarski, češki, makednoski, poljski, ruski, slovački, slovenski), 4 ostala indoeuropska (albanski, hindski, novogrčki, starogrčki) i 7 neindoeuropskih (arapski, finski, japanski, kineski, mađarski, svahili, turski). U sva četiri izdanja Anić-Silićeva pravopisa obrađuje se istih 30 jezika i rekao bih da je 4. izdanje, 15 godina nakon prvoga, u posve neizmijenjenome svijetu, moglo biti prošireno. Smatram da je trebalo dodati od slavenskih jezika bjeloruski i ukrajinski, a i srpski, gdje bi, kao što je kod slovenskoga, dovoljno bila primjedba “Ne podliježe transkripciji” (sámo srpsko ćirilsko pismo sa značenjima slova objavljeno je na 5. stranici). Od ostalih indoeuropskih jezika dobro bi došli litavski³, letonski, perzijski i urdski (urdu), od neindoeuropskih estonski, hausanski i tzv. indonezijski (Bahasa Indonesia, gotovo isti s tzv. malezijskim). U svakom slučaju, ti jezici danas ne zaostaju bitno za onima koje nalazimo u PHJ (primjerice, u Africi hausa sigurno nije manje važan od svahilija), a osim toga, nešto se dogodilo s bivšim federacijama jugoslavenskom i sovjetskom. Drugim riječima, normalno bi bilo očekivati da se u 15 posve osobitih godina i u četiri izdanja broj jezika popne s 30 na 40. Ne bi bilo pretjerano, a na toj bismo se brojcima mogli dugo zadržati, na vidiku se ne naziru neke nove potrebe.

Sama transkripcija obrađenih trideset jezika obuhvaća s dvjema uvodnim stranicama ukupno 31 stranicu (178.–208.). Izuzev slovenski, gdje imamo, kako je već rečeno, samo obavijest da ne podliježe transkripciji, svi su ostali jezici obrađeni po istoj shemi: prvo se donosi za nelatiničke jezike odgovarajuća transliteracija (za kineski pak *pinjin*), za latiničke popis slovâ koja ne podliježu transkripciji, onda za oboje jezike slijedi popis slova koja se transkribiraju, a na koncu mogu biti po potrebi dodatne opaske i tumačenja. Taj se redosljed prilično pregledno poštuje.

U obrađivanju pojedinih jezika ima mnogo nedostataka, a najčudnije pak da se isti propusti u većini slučajeva prenose iz izdanja u izdanje, što pokazuje određenu nepažnju pri priređivanju. U popisima slovâ za transkribiranje ima mnogo neopravdanih izostavljanja, a osim toga i popisi slovâ koja se ne transkribiraju, izrađeni su veoma neujednačeno, s mnogim izostancima. Slova za transkripciju donose se pod brojevima, a uz svaki broj daju se i primjeri kako se određeno slovo transkribira. Neobično je da se za sama izostavljena slova

3 Studirati kroatistiku nemoguće je bez učenja starocrkvenoslavenskoga jezika, a njegove su gramatike prepune poredbenih litavskih primjera, koje studenti ne znaju čitati.

primjeri često nalaze pod kojim drugim brojem. Primjerice, u engleskome je *h* ostavljeno u popisu za netranskribiranje, u njemačkom nije, iako je u obama jezicima situacija ista: *h* može biti izgovarano, što nije registrirano (njemački pod 3. Haydn, 10. Heidegger, 15. Hölderlin, 32. Tannhäuser, engleski pod 14. Whitehead, 40. Huxley, 47. Hunt, 48. Hume, 51. Henry), a može biti i neizgovarano (za njemački se to registrira: 13. Boehme, za engleski ne, ali mi možemo dodati John i Johnson, Jeremiah i sl.). Pri tome se u popisu slova za transkripciju, obratno od popisa za netranskribiranje, u engleskome *h* uopće ne nalazi, a u njemačkome samo za nečitanje. Takve se neusklađenosti nalaze i u drugim jezicima – u jednim je kao u engleskome, u drugim kao u njemačkome.

Sada se može prijeći na konkretna izostavljanja u nizovima slova za transkribiranje (ili neizgovaranje, što je također uključeno u transkripcijsku problematiku).

Engleski. Izostavljeni su vokali *a, o, e, i, u* u slučajevima kada se izgovaraju kao u hrvatskome, iako bi takvih primjera moralo biti, a neki se i nalaze pod kojim drugim brojem (*a*: 7. Carver, *o*: 3. Mondale, *e*: 24. Geraldine, *i*: 38. Memphis).

Izostavljeno je i slovo *e* kada se u sredini riječi ne čita, ali pod drugim brojevima ima primjerâ za to (11. Coleridge, 20. Berkeley; drugo je pitanje *e* na koncu riječi, takvo *e* nije izostavljeno).

Izostavljen je dvoslov *ch* → *k*, ima samo *ch* → *č*, pa bi valjda *Christchurch* (više gradova, veliki na Novom Zelandu) trebalo čitati *Črisčerč. Nema ni *gh* → ∅ (ipak primjer pod 29. Knight).

Izostavljeno je i *s* → *z*, za što bi bilo mnogo primjera, navedimo samo autonim Rose i grad u USA Rose City (Michigan).

Finski. Slovo *y* izostavljeno je i u popisu slova što ne podliježu transkripciji i u nizu slova što se transkribiraju, iako je to važan dio finske abecede, a predstavlja glas tipa njemačkoga, mađarskog ili turskoga [ü]. Navest ću samo nekoliko finskih zemljopisnih imena sličnoga zvučanja: Pyhäjärvi, Pyhäjoki, Pyhänta (gradovi), Pyhä, Pyhäselkä (jezera). Za našu izgovornu transkripciju finski *y* → *i*.

Francuski. Čitanje dvoslova *oe* točno je određeno, ali trebalo je spomenuti da se on često piše i tiska u obliku *œ*.

Novogrčki. Izostavljena je transkripcija dvoslova *ts, tz* (to jest τσ, τζ), koji predstavljaju glasove važne u novogrčkome.

Njemački. Neurednosti sa slovom *h* već su navedene, a treba dodati da je izostavljena transkripcija troslova *chs*.

Poljski. Objavljeno je da se *dź, ń, i ś* transkribiraju kao *đ, nj i š*. Poljsko slovo *ć* navedeno je u popisu slova što se ne transkribiraju, prema tome, ono ostaje *ć*, što je i prirodno i što se slaže s transkripcijom *dź* → *đ*. Ako je pak za *ś* navedena transkripcija *š* (što je zaista naš najbliži fonem), nije smjelo biti

izostavljeno $z \rightarrow \dot{z}$. Osim toga, navedeno je da se sklopovi $ci(V)^4$, $dzi(V)$, $ni(V)$ transkribiraju $\acute{c}(V)$, $\acute{d}(V)$, $nj(V)$, ali izostavljeno je da za $si(V)$ i $zi(V)$ vrijedi isto, to jest $\rightarrow \acute{s}(V)$, $\acute{z}(V)$. Ne mogu se poljski fonemi / \acute{c} /, / \acute{s} / ponašati u jednim prilikama na isti, u drugima na drugi način. Moj poljski kolega Jan Siatkowski ne bi se uvrijedio ako ga, govoreći hrvatski, nazovem Šatkovski (poljski je izgovor [šatkofsk'i]), ali uvrijedio bi se da ga zovem Sijatkovski. I na koncu, izostavljeno je da se sljedovi $ci(K)$, $ci\#$, $dzi(K)$, $dzi\#$, $ni(K)$, $ni\#$, $si(K)$, $si\#$, $zi(K)$, $zi\#$ transkribiraju $\acute{c}i$, $\acute{d}i$, nji , $\acute{s}i$, $\acute{z}i$.

Rumunjski. Izostavljen je podatak da je u nedavnoj prošlosti postojalo slovo \acute{a} , koje se izgovaralo jednako kao \acute{i} (transkripcija dakle $\rightarrow i$) a duže se zadržalo u nazivu România (Rumunjska) i izvedenicama.

(Svršetak u idućem broju.)

Preporučite *Jezik* svojim prijateljima i znancima, posebno mladima

Ako se ne mogu pretplatiti, posudite im svoj primjerak. To je najmanje što možete učiniti za širenje znanja o hrvatskome jeziku, a znanjem učvršćujemo ne samo svoj jezik nego i svoj identitet.

Uredništvo

4 Znak V označuje "vokal uopće", što je objašnjeno na str. 179. Tamo su i drugi posebni znakovi: K = konsonant, K_b = konsonant bezvučni, K_z = konsonant zvučni, \sim = ispuštanje jedinice, # = početak ili kraj riječi, odnosno početak drugog dijela složenice, N = naglašeni slog, NN nenaglašeni slog.

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 48., BR. 3, 81 – 120, ZAGREB, LIPANJ 2001.

Hrvatski se jezik voli znanjem

U OVOME BROJU

Čitatelji će odmah zapaziti u ovome broju dva nekrologa jer su nekrolozi u *Jeziku* rijetki, a još rjeđe se nađu više od jednoga. Tužno je što stariji odlaze, a kao da u tolikoj mjeri mlađi ne pridolaze. Možda je to samo privremen dojam, no smrt je gubitak i kad bi priraštaj bio obilniji.

Članci kao što je onaj Nataše Bašić nisu česti u *Jeziku*, ali ih objavljujemo kad su prijeko potrebni. On upozorava na postupke ljudi koji su se služili nedopustivo niskim sredstvima kako bi *Hrvatski pravopis* obezvrijedili pod svaku cijenu pa bilo to i politikantskim etiketama.

Osvrt na Auburgerovu knjigu morao bi se naći u svojoj rubrici, ali zbog njegova opsega i značenja uvrstili smo ga u rubriku članaka. S druge strane time odajemo priznanje i samomu Leopoldu Auburgeru što se prihvatio nezahvalne uloge da njemačkoj slavističkoj javnosti, i ne samo njoj, prikaže sa strogo znanstvenoga gledišta kako i u znanosti zablude mogu imati duboko korijenje i kako ih je teško čupati, a još teže iščupati, ali čupati se mora. Primjer Snježane Kordić, čiji je članak upravo u ovome broju, najrječitije to pokazuje.

Zbog opsežnosti smo među članke uvrstili i Bašićevu ocjenu *Rječnika hrvatskoga jezika* Jure Šonje i suautora. Ona potkrjepljuje opću tvrdnju da Šonjin rječnik nema sustavnih pogrešaka, ali da ima pojedinačnih i da je dobro upozoriti na njih kako bi s njima upoznali čitatelje, a i autore da bi u budućim izdanjima taj rječnik bio što pouzdanijim priručnikom za opis hrvatskoga rječničkoga blaga, a posredno i za normu.

Stjepan Babić